

Емпорион Пистирос и неговите околности. Съвременно състояние на проучванията.

Name: Emporion Pistiros

Address: Adzhiyska vodenitsa locality, town of Vetren, municipality of Septemvri, Pazardjik

District, South Central Bulgaria.

Map reference According Google Earth software

42° 14' 12'' N ; 23° 19' 28'' E; Approximately 294 metres above sea level

Ownership The archaeological site is State property.

През последните 20 години в развитието на европейската археология по отношение на развитието на населението през I хил.пр.н.е.се наблюдава една интересна тенденция.

Това е периодът, когато различните етнически групи излизат от мрака на праисторията и се появяват на европейската историческа сцена със своите имена, предадени ни от античните автори - траки, скити, келти. И ако в началото се наблюдаваше известно противопоставяне на елините и римляните по отношение развитието на останалите племенни групи т.н. „варвари”, то сега вниманието на проучвателите се насочва към изясняване и проследяване осъществяваните контакти между едните и другите.

Стана ясно, че познанията ни за класическия античен свят ще си останат ограничени и непълни без да познаваме сложните взаимодействия с неговата северна периферия. В това отношение изпъква ролята на непосредствените съседи на гърците – племената от вътрешността на Балканския полуостров – македони, траки, илири и пр.

Преди повече от 20 години започнаха редовни проучвания на археологическия обект в м. Аджийска воденица в землището на град Ветрен, които не са прекъсвани и досега - едно действително уникално явление в областта на тракийската селищна археология.

Какви са по-важните резултати от тези мащабни, комплексни проучвания?

Установено бе, че се касае за един рядък пример на основаване на гръцко търговско селище (емпорион) от V в. не на брега на морето, а далеч във вътрешността на Древна Тракия – един рядко срещан феномен в европейската археология. Откритият надпис от околността на обекта ни позволи дори да научим името на този град, име с което той стана популярен в науката – емпорион Пистирос.

Археологическият паметник е един униален пример за междуетнически контакти и взаимодействия от различно естество.

Неговата история се свързва с появата и усядането на гръцки колонисти в сърцето на Тракия, възприемането им от местните племена, установяване и урегулиране на взаимноизгодни икономически, културни и религиозни отношения между траки и елини, по-късната намеса на македонските владетели Филип II и Александър III в съдбата на племената на полуострова и в завършек – твърде вероятното разрушаване на емпориона от нахлулите от Централна Европа келтски племена в началото на III век пр.н.е. Този своеобразен калейдоскоп отразява причудливата съдба на паметника изживял периоди на разцвет и упадък, в синхрон с историята на Югоизточна Европа през периода V-III век. пр.н.е.

Още в началото на проучванията проф. М. Домарадски – първооткривателя на този уникален обект, установи сложния и комплексен характер на паметника и съответно осъзна необходимостта от създаване на голям проучвателски екип. По този начин се осигурява възможност за по-пълно, комплексно проучване на обекта на нивото на съвременното състояние на европейската археологическа наука.

Освен участието на български експедиции от НАИМ при БАН, от РИМ Пазарджик, от Национален Исторически музей – София, в проучването на емпорион Пистирос и неговите околности се включват представители на 3 различни европейски археологически институции всяка със своите методически и организационни характеристики.

Проучвателите от Карловия университет в Прага (Чешка република) под ръководството на проф. Ян Боузек, от университета в Ливъпул (Великобритания)- ръководител З. Арчибалд и от Френската школа по археология в Атина (ръководител В. Ханковски), съсредоточиха своите усилия в отделни точки на територията на обекта, както и в неговите околности.

Създаден бе един уникален за страната ни цикъл, който включва комплексни археологическите проучвания, обработка, реставрация и консервация на откритите материали, представянето на находките в археологическия музей „Проф. М. Домарадски” в гр. Септември и опитите да се създаде археологически парк на територията на емпирион Пистиос и близките му околности.

Основните направления в проучвателската работа на обекта са в следните посоки:

- проследяване по археологически път на трите основни периода, през които преминава в своето развитие този селищен обект.

- хронологията, особеностите и мащабите на провежданите в обекта култови практики, а също така и тяхната връзка със следите от металообработване, документирани в рамките на емпориона.

- архитектурната еволюция на обекта, която се характеризира със своеобразна динамика, следствие, както от периодичните наводнения на терена, причинени от покачването нивото на р. Марица, така и на документираните последователни разрушения, причинени от пожари.

- възможностите конкретните археологически фази да се обвържат с контактите осъществени между траки, гърци и келти на базата на прецизна датировка на регистрираните ситуации при проучването на Пистирос и чрез коректен културно-исторически анализ.

- намиране точното място и ролята на обекта при Аджийска воденица в селищните структури от средата на I хил. пр.н.е. в района на Горна Марица, Западни Родопи и Средна гора. Бе стартирана съпътстваща програма, чиято цел бе да се проучи и изясни ситуацията със селищното развитие преди да се появи емпориона в региона, както и да се проследят промените, които настъпват по време на съществуването му и след това.

- широко и координирано използване на интердисциплинарен подход. Привличане данните от анализите на нумизматичния, епиграфския материал, палиботаника, геоморфология, геофизика и пр, при комплексите анализи.

- мащабна, периодична и своевременна публикация на постигнатите резултати и въвеждането им в научно обръщение.

- откритият надпис, епиграфските паметници и сведенията на античните автори, позволяват съчетание на различна по своя характер информация от археологическите проучвания и историческите данни с оглед по-пълното и пластично разкриване на отминалата действителност.

Резултатите от тези изследвания позволяват да се предложи следната схема за развитието на емпорион Пистирос:

Около 500 г. пр.н.е. - първи посещения на обекта /тържище?/

475-450 г. пр.н.е. – първи значими импорти на Атическа керамика

450-425 г. пр.н.е. – създаване на града. Фортификация.

370 г. пр.н.е. – разрушения от Котис . договор със заселниците?

подновяване на договора с наследника на Котис /Аматок?/

350/345 г. пр.н.е – малки разрушения от Филип II

300 г. пр.н.е – първи разрушения от келтите?

278 г. пр.н.е. – Келтска инвазия. Окончателно разрушаване на емпориона

късен III в. пр.н.е. пост-урбанистични дейности свързани с металообработката

Популяризиране и социализиране

По-горе стана въпрос за съзнателно изградената връзка между археологическия обект и специализиран, археологически музей в близкия град.

Само музей с такъв профил и конкретна специализация би могъл да отговори на увеличаващите се всяка година потребности от правилната научна обработка и съхранение на новооткритите археологически материали. Не по-малко важна е и другата страна от дейността на археологическия музей – да изложи пред публиката по специфичен, достъпен, атрактивен начин археологически ситуации, конструкции и съоръжения, находки в музейна среда.

Така на практика се затвори цикъла от археологическото проучване, през обработката и съхранение на паметниците в терена и в музея до тяхното експониране. От така създадената ситуация може вече да се мисли за социализация на културното богатство, за популяризирането му за неговото атрактивно прилагане в икономическия баланс на региона. Това е общоприетата, модерна европейска практика и Емпорион Пистирос със своята изградена структура удачно се вписва в нея.

Като естествено продължение на създадената се ситуация се явява идеята за изграждането на археологически парк на територията на емпорион Пистирос. През всичките дълги години на археологически разкопки на обекта, освен събирането на научна информация, жива остана и идеята да се запазят в терена монументални археологически и архитектурни структури, които да бъдат експонирани по подходящ начин. Така в момента има запазена част от монументалната фортификационна система на Пистирос, която включва порта, кули, бастион, централната улица на града, която води от Източната порта към вътрешността, значими следи от канализационната система, части от постройки, култови огнища, кладенци и пр. Интересна и до известна степен уникална е и позицията в предлагания за реализация археологически парк да се съчетаят даденостите на експонираните елементи и възможността пряко да се наблюдават и следят особеностите и фазите в провеждащите се разкопки в момента на тяхното провеждане. Като съществен акцент в облика на бъдещия парк се очертава разкритата в непосредствена близост и сравнително добре запазена тракийска монументална гробница от IV в. пр. н. е. - времето на разцвет на Пистирос. Без съмнение тази реалност дава възможност да се представят културните особености в развитието на етносите, които доминират в емпориона.

Публикационна дейност

Друга важна характеристика, аспект от цялостното проучване на емпорион Пистирос е широко разгърнатата програма за публикуване на постигнатите резултати на научно и научно-популярно ниво. На първо място естествено се откроява поредицата от 4 тома, обнародвани на английски език, които представят важни направления и постигнати резултати от проведените комплексни и интердисциплинарни проучвания.

Изявената ритмичност при появата на томове от поредицата е доказателство за синхронност на дейностите при изследване на паметника, обработката на археологическите материали и тяхното обнародване. През годините бе съхранен и формата на поднасяне на научните публикации, разпределени в отделни категории в зависимост от водещите им характеристики. Подробните анализи на различни археологически материали, тяхното датиране, интерпретация на разкритите контексти превръщат томове от поредицата в научно изследване със стратегическа роля в областта на тракийската селищна археология за периода от втората половина на I хил. пр. н. е.

Самото естество на комплексните проучвания на емпорион Пистирос, съчетаването на археологически данни, с резултатите на епиграфския и нумизматичен анализ на материали от обекта, исторически сведения, интердисциплинарни проучвания и пр. са добра основа за изграждане на хипотези. Предположенията, свързани с основните характеристики на обекта, хронологията, етническият облик, значението му в рамките на селищната система в Древна Тракия, са многобройни, често твърде разнообразни, или противоречащи едно на друго.

Укрепителна система

Още първите археологически разкопки на обекта, които разкриха значими части от укрепителната система, дадоха данни относно времето на изграждане на фортификационните съоръжения на Пистирос - втората половина или по-скоро края на V в. пр. н. е. Предложената хронология се базира, както на археологически ситуации, така и на паралели с елементи от защитната система в Древна Гърция. Тук трябва да се отбележи една важна особеност, свързана изобщо с урбанизацията на този паметник. Оформя се комплекс от различни елементи, които са замислени и изградени, следвайки общ,

цялостен план за разрешаване на проблемите на един градски център като Пистирос. Става въпрос за обща планировка с доминираща ориентация на улици и постройки, съоръжения в посока севороизток-югозапад, единство между канализационна система, сгради и особености на крепостната стена и др. Уловената динамика при функционирането на тези елементи, преустройството на част от тях, поправките и подобренията - всички данни сочат един продължителен период на функциониране на сложната урбанистична система, която археологическите разкопки разкриват и допълват всеки сезон.

За крепостната стена може да се допусне, че е функционирала като защитно съоръжение почти през целия период на обитаване на селището – с периодични обновления и поправки, с постоянен гарнизон и пр., и определено е изпълнявала своето предназначение. Аргументи в полза на това, че стената съществува и действа са разкритите археологически ситуации от двете ѝ страни, които са твърде различни. С други думи пространството вътре и вън от крепостната стена се е усвоявало по различен начин.

Изказано е предположение, обаче, че през вторият период на натрупване на археологическия културен пласт, времето на разцвет на емпориона през IV в. пр. н. е. укръпителната система не функционира. Подобно твърдение, при оскъдните археологически доказателства, може да се приема с известни уговорки, а разрешаването ме следва да се търси в един по-общ, общоисторически контекст. Дали става въпрос за цялостно разрушаване, или частично изоставане на крепостните стени и каква ситуация от развитието на Пистирос би довела до подобно явление.

Кой може и до каква степен да нареди разрушаване на крепостна стена или нейното обезсмисляне. Едно възможно обяснение е дейността на тракийските владетели - Котис I или наследниците му, с които има все пак договор, който урежда взаимоотношенията между емпоритите и тракийските вождове и в един момент, може би намалява ролята на защитните съоръжения на емпориона.

Дейността на македонските владетели на територията на Древна Тракия е по-скоро в посока на укрепване на стратегически пунктове като изходна база за утвърждаване на тяхното военно присъствие и значение в тези земи. Друг е въпросът дали със своето

специфично местоположение (избрано по различн време и с различно предназначение) Пистирос отговаря на изискванията за стратегически център в рамките на македонската военна доктрина.

Промените в канализационната система (едно съоръжение замислено и изградено в самота начало на съществуването на урбанистичния център), говорят същи така за дълъг период на функциониране и използване със съответните преправки, които не винаги следват в детайли първоначалния модел за отводняване на селището. Но изградените в самото начало от създаването на града специални отвори в крепостната стена, предприетите мерки за обезопасяването и предотвратяването на проникване през тях в укрепената територия показват отново един общ замисъл, при това на един ранен етап от развитието на емпориона.

Един съществен аспект в историята на проучването на Пистирос, са опитите да се възстанови максимално точно трасето на крепостната стена, а от тук и размерите на укрепената площ. В този случай сме принудени да се облегнем на косвени данни поради обективните пречки свързани с различни деструктивни фактори, нанесли значителни поражения на археологическия паметник. Има проучвания, които предлагат приблизителните трасета на крепостната стена, обграждала Пистирос от трите му страни. В този случай обаче много е важно да се предположи или уточни трасето на фортификационната система на юг от застроената площ. От една страна подобен анализ (дори и условен) може да даде отговор на въпроса за площта на укрепеното селище. От дрега страна е много интересно и решението как са се съчетавали протичащата тук Марица с укрепителната система на емпориона. В античното и по-точно в гръцкото фортификационно изкуство няма случаи на укрепителна система, която остава „отворена” пред вид известни дадености на релефа и ландшафта, които благоприятстват защитата. Примерът с Амфиполис, градът при устието на Струма, неговата укрепителна система и връзката ѝ с реката са в много отношения сходни с проблема за фортификацията на Пистирос.

Големият меандър на реката в южна посока, където са правени геоморфологически проучвания и има събрани данни, показват, че в този участък имаме подкопаване и разрушаване на част от градската територия. В същото време това е и зоната, където най-

вероятно се е разполагало речното пристанище на античния градски център, данните за което са предимно косвени.

Още в началото на проучванията, когато бяха публикувани първите резултати и обобщения, се разгоря дискусията относно водещите характеристики на обекта в м. Аджийска воденица. Далече сме от окончателното решение на въпроса дали Пистирос е тракийска царска резиденция или търговски център със смесено население, поне при това ниво на изворовата база, с която разполагаме. Аргументите, които са в подкрепа на първото предположение са следните.

Наличието на тракийска гробница в близост до Пистирос се разглежда като указание в полза на идеята за царска резиденция. В същата посока се привеждат доказателства като малкото количество гръцка импортна керамика в сравнение с керамиката местно производство, ограниченото количество теракоти и амфорни печати, липсата на гръцки тип олтари и гръцки храм. Има разкрити много надписи с гръцки и тракийски имена, но те могат да се обяснят по различен начин – напр. гръцки занаятчии, които са привлечени да работят и живеят в селището.

Голямото количество монети, открити в Пистирос са на македонски владетели, от периода когато македонците доминират по Горна Марица и няма данни за по-ранни монети в оборот, които да съответстват на дейността на един емпорион, като трупа големи печалби от далекодистанционна и местна търговия. Основният извод, който се налага при подобно разглеждане и интерпретация на наличните данни, е че това не е бедно селище, но материалите не позволяват да се приеме, че е преуспяващ гръцки емпорион, с гръцко население в него.

Ако се разгледат данните, които са в подкрепа на идеята, че все пак имаме пример на гръцки емпорион във вътрешността на Тракия, най-малкото ще се убедим в сложността на проблема и ще проявим научна предпазливост при опитите да отговорим категорично на въпроса. На първо място е редно да се спомене, че поради обективни дадености, ние разполагаме за археологическо проучване само с част от площта на обекта, който силно е пострадал от активността на р. Марица през вековете и от проведените в съвременността мелиоративни дейности, които са унищожили значителна част от културните

наплястявания. Този факт, сам по себе си, ограничава възможностите за цялостна интерпретация на археологическата ситуация в подкрепа на една или друга хипотеза. От досега направените проучвания, обаче е ясно, че във вътрешността на Пистирос има територии с твърде различни характеристики. От една страна са зони, където са разкрива монументална каменна архитектура - улици, постройки, канализация, а в други има добре запазени, но различни археологически структури и ситуации. Ясно, е че в случая има подчертана разлика в отделните участъци от територията на Пистирос т.е. може да се очавя и различно функциониране, райониране в квартали с различно предназначение. Разкритата до този момент пространствена организация на Пистирос значително се различава от тази в някои проучвани напоследък археологически обекти, които по своите характеристики повече се доближават и се интерпретират именно като тракийски царски резиденции.

През последните години бяха предприети сондажни проучвания извън укрепената територия на Пистирос. Установено бе, че в западна посока /Аджийска воденица II/, е била обитавана интензивно между 370-300 г. пр.н.е. Друго сондажно проучване с по-малък мащаб бе направено в СИ посока от емпориона. При него се установи, че тук са разположени неукрепено поселение /АВ III/ при проучването на което бе разкрита пещ за изработка на покривни керемиди. Това е приблизително от същия период – времето, когато е най-голямото разширение на площта на обекта.

Цялата натрупана информация, предварителните резултати от проучванията на отделните колективи показва, че в момента сме изправени пред нов етап в изследването на емпорион Пистирос. Налага се цялостно обобщение на постигнатото и очертаване на посоките на бъдещите дирения на територията на обекта. Проучванията ще продължат основно три главни, взаимосвързани и взаимообукловени направления.

Проучванията във вътрешността на укрепления център целят обобщение и цялостна интерпретация на постигнатите досега резултати. Ключов момент ще бъде усъвършенстването на предложения 3-Д модел, както и обвързването му с конкретни археологически ситуации.

В близките околности на емпориона – в северна и западна посока основно, ще се работи по проблемите на характера и хронологията на селищните и производствени структури, които на са включват в укрепената територия на Пистирос.

Продължава работата по изясняване на културната среда, в която се вписва емпорион Пистирос. Изясняване на водещите характеристики на селищната система в района на Горна Марица и прилежащите ѝ територии ще позволи правилно да се определи и оцени ролята на обекта в м. Аджийскаводеница в нейното структуриране и развитие.

Алексей Гоцев